

โรงเรียนนายทหารอากาศอาวุโส
กรมยุทธศึกษาทหารอากาศ

หลักสูตร นายทหารอากาศอาวุโส รุ่นที่ ๗๘ ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๕

การเขียนบทความทางวิชาการ

เรื่อง การพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

เรียน น.ท.หญิง หฤทัยทิพย์ ตันตเทศ

จัดทำโดย น.ต.ธีรพัฒน์ คนไว

หมายเลข ๒๗ สัมนนาที่ ๒

วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๖๔

บทนำ

มาตรฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ผู้ครองเรือนหรือชาวบ้านในปัจจุบันนั้น คือ การมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขซึ่งได้แก่ มีความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทอง มีความสุขเพราะได้ใช้ทรัพย์สินเงินทองนั้น มีความสุขเพราะความไม่มีหนี้สินล้นตัว มีความสุขเพราะมีพฤติกรรมที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมไม่ผิดต่อกฎหมาย แต่มาตรฐานชีวิตนี้เป็นเพียงแนวคิดของพระพุทธศาสนา แต่ในความเป็นจริงของการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น มนุษย์มิได้มีมาตรฐานชีวิตคือมีความสุขสมบูรณ์แบบดั่งว่านี้บริสุทธิ์ทุกคน โดยเฉพาะข้อแรก คือ ความสุขที่เกิดจากความมีทรัพย์สินเงินทองความสุขเกิดจากการไม่มีหนี้ มีคนไทยที่เปอร์เซ็นต์ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนได้ดีขึ้น แม้ในความเป็นจริงที่เห็น ๆ กันอยู่ว่า ปัญหานี้ยังไม่มีใครสามารถแก้ไขได้สมใจตามความต้องการของประชาชนเลย เพราะความสุขที่แท้จริงนั้นมีได้ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินเงินทองอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่จิตใจของมนุษย์ด้วยนั่นเองตราบใดที่มนุษย์ยังไม่มีความสุขพอเพียงหรือเพียงพอ ยังควบคุมระดับความอยากและความต้องการของตนเองไม่ได้ ตราบนั้นแม้จะมีทรัพย์สินเงินทองมากมายเพียงใด มนุษย์ก็จะยังไม่ประสบ และยินดีกับความสุข แต่ความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทองนี้ ก็ยังต้องเป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำไปสู่ความสุขด้านอื่นอีกได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจดังนี้

ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิตการจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน เป็นเรื่องสำคัญคู่กับการดำรงชีวิตของคนเรา ซึ่งมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ถ้าประเทศชาติมีเศรษฐกิจดี มั่นคง มั่งคั่ง นั้นหมายถึง ประชาชนก็มีมาตรฐานการครองชีพสูงดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสะดวกสบาย มีความมั่นคงดี แต่ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำหรือย่ำแย่ ประชาชนก็จะประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิต มีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่มีความมั่นคง ยากต้องกู้หนี้ยืมสิน ชีวิตมีแต่ความยากลำบากจากความหมายและปัญหาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ปัญหาเศรษฐกิจนับเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์เพราะเกี่ยวกับเรื่องปากท้องความเป็นอยู่ของมนุษย์ว่า จะอย่างไรจะมีที่อยู่มีอาหารรับประทานหรือมีของกลางคือเงินไว้ใช้จ่ายใช้สอยบำบัดความต้องการต่าง ๆ โดยสากลแล้วเป็นที่ยอมรับตรงกันว่า จุดประสงค์ของเศรษฐกิจคือการพยายามบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอทัศนะหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ ๒ ระดับคือ ระดับต่ำ เรียกว่า หลักสนอง ระดับสูง เรียกว่า หลักบำบัด^๑

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมที่เป็นแนวคิดช่วยเสริมสร้างและพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์แต่ละคนสามารถดำเนินหรือกระทำให้เกิดขึ้นได้เอง โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐอย่างเดียว เพราะความสุขที่แท้จริงมนุษย์ทุกคนสามารถสร้างขึ้นได้เอง โดยกำหนดประเด็นนำเสนอเป็น ๒ ประเด็นหลักใหญ่ ๆ คือ

๑. พุทธธรรมเพื่อการเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสนอง
๒. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างด้วยหลักบำบัด

^๑ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๗.

ก่อนอื่นขอกล่าวถึงหลักพุทธธรรมทั้งสองข้อ ดังนี้

๑. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสโนง

หลักการสโนง หมายถึง การสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ ใ้พยายามยกฐานะของตนให้สูงขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียรและวิธีการอื่น ๆ เพื่อสร้างความสุขให้เกิดมีความขึ้นให้ได้สโนงตามความต้องการของมนุษย์

หลักการพัฒนาด้วยการสโนงนี้ เป็นหลักการพัฒนาทางเศรษฐกิจระดับต่ำ หรือระดับพื้นฐานทางกายภาพที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่เกี่ยวกับหลักการพัฒนาเศรษฐกิจระดับบุคคล ครอบครัว และองค์การโดยทั่วไป ตัวอย่าง เช่นแนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) หลักการเว้นอบายมุข (เหตุให้เสื่อมทรัพย์) หลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน (สุขของคฤหัสถ์) หลักการใช้จ่ายทรัพย์ตามแนวพุทธธรรม เป็นต้น

๑.๑ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ

ทฤษฎีธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือมีชื่อเต็มว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถะสังวัตตนิกรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ๔ ประการ คือ

๑. อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการได้ดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตรตทา คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา คือ จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟาย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้^๒

๑.๒ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการเว้นอบายมุข

อบายมุข คือ หนทางแห่งความเสื่อม ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ หรือเหตุให้เสื่อมทรัพย์ มี ๔ ประการ คือ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๖.

๑. อิตถิธุดตะ นักเลงหญิง, นักเที่ยวผู้หญิง
๒. สุราธุดตะ เป็นนักเลงสุรา, นักดื่ม
๓. อักขธุดตะ เป็นนักการพนัน
๔. ปาปมิตตะ คบคนชั่ว^๓

๑.๓ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน

สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี มี ๔ ประการ คือ

๑. อตถิสุข คือ สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขในทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม อตถิสุขนี้แสดงถึงสภาพการมีงานทำ
๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจที่ได้ใช้ทรัพย์ที่ตนหามาได้โดยชอบธรรมนั้น ในการเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้เกี่ยวข้อง และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ โภคสุขนี้แสดงถึงสภาพคล่องของการไหลเวียนระบบเงิน
๓. อานันยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจในความเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร อานันยสุขนี้แสดงถึงสภาพความกินดีอยู่ดี มีความเพียงพอของประชาชน
๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจว่า ตนประพฤติสุจริตในการประกอบอาชีพการงานที่ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมาย มีศีลธรรม ไม่มีความบกพร่องเสียหาย อนวัชชสุขแสดงถึงประสิทธิภาพการบริหารด้านเศรษฐกิจของรัฐ มีผลมาจากข้อ ๑ - ๓

หลักธรรมข้อนี้ สืบให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เพราะทำให้เกิดความสุข ความคล่องตัวในการดำเนินชีวิต แต่ต้องเป็นเศรษฐกิจในทางที่ดีที่ถูกที่ควร ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิดศีลธรรมด้วย พระพุทธศาสนายกย่องให้ความสำคัญ อนวัชชสุข คือ ความสุขเกิดจากความประพฤติ การประกอบอาชีพการงานที่มีโทษ มากกว่าความสุขอีก ๓ ประการ^๔

๑.๔ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการใช้จ่ายทรัพย์

คนฉลาดเมื่อหาทรัพย์เงินทองมาได้มากแล้ว ควรรู้จักวิธีบริหารการใช้จ่ายโดยกำหนดเป็นแผนการใช้จ่ายให้เรียบร้อย พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดในการวางแผนใช้จ่ายทรัพย์ไว้เป็น ๔ เรียกว่า โภควิภาค ๔ ประการ คือ

เอเกนะ โภเค ญญะเยเย หนึ่งส่วน สำหรับเป็นค่าช่วยเหลือตน เลี้ยงครอบครัว ดูแลคนที่เกี่ยวข้อง และบริจาคทำสาธารณประโยชน์

ทะวีหิ กัมมัง ปะโยชะเย สองส่วน สำหรับเป็นทุนประกอบกิจการอาชีพ

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพีپرกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๗ - ๘๙.

จะตฤณจะ นิธำเปยยะ ส่วนที่สี่ สำหรับเก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตและกิจการครำจำเป็น

๒. หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักบ้ำบัต

หลักการพัฒนาด้วยบ้ำบัตนี้ เป็นหลักการพัฒนาด้ำนเศรษฐกิจระดับสูง คือสูงเกินเศรษฐกิจเป็นระดับจิตวิญญาณผู้บริโภค หรือระดับคุณค่าแท้ การพัฒนาในระดับนี้เป็นการพัฒนาให้มนุษย์เป็นนายเหนือความต้อการความทะยำนอยำก ให้รู้จักเอำชนะไม่เป็นทำสของกิเลส รู้ควำจำเป็น รู้ควำเกิดจำเป็น (ส่วนเกิน) รู้ควำทะยำนอยำก

พระพุทธศำสนำได้เสนอวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจที่ตรงกันข้ำมกับวิธีการของขำวโลก คือ วิธีการพัฒนาที่ไม่ต้อใช้เงินเลย อำจารย์สุชีพ ปุญญำนุภำพ เรียกหลักการพัฒนานี้ว่า หลักเศรษฐกิจชั้นสูง หรือหลักการเหนือหลักเศรษฐกิจ^๕ คือการพยายามเป็นนายเหนือความทะยำนอยำกน้เอง หลักการดังกล่าวมีปรำกฏท้วไป ในพระไตรปิฎก เช่น การบัญญัติสิกขำบทห้ำมพระสงฆ์หีบจับหรือรับเงินทอง ทรงปรับบ้ำบัตแก่ภิกษุผู้ฝำฝืนการอนูญำตปัจจยพื้นฐาน ๔ ประกำร การบัญญัติสิกขำบทห้ำมไม่ให้ใช้สิ่งของที่ทำด้วยทองหรือเงิน หรือของกำวำสวยงำมเกินไป ห้ำมไม่ให้ของจำกผู้ที่ไม่ได้บวรณ์ำไว้ ห้ำมไม่ให้สะสม ห้ำมไม่ให้เก็บอำหำรไว้ค้ำงคั้น เป็นต้น พระพุทธศำสนำได้เสนอหลักธรรมสำหรับประพถปฏิบัติเพื่อให้เกิดพัฒนาการที่สูงกว่ำเศรษฐกิจทำงโลกไว้ เช่น หลักธรรมว่ำด้วยทรัพย์ภำยในอันประเสริฐ เรียกว่ำ อริยทรัพย์ ๗ ประกำร หลักควำมสันโดษ และหลักม้ชฌิมำปฏิบัติหำหรือควำมพอเพียง เป็นต้น

ภำยใต้หลักเศรษฐกิจเหนือเงินตรำนี พระพุทธเจ้าทรงอนูญำตสิ่งจำเป็นจริง ๆ ในการดำรงชีวิตสำหรับพระภิกษุ เรียกว่ำ ปัจจย ๔ ประกำร คือ ๑. จีวร ได้แก่ ฝำนุ่งห่ม ๒. บิณฑขำต ได้แก่ อำหำร ๓. เสนำสนะ ได้แก่ ที่อยู่อำศัย และ ๔. คิลำนเภสัช ได้แก่ ยำรักษำโรค

การที่พระองค์ทรงกำหนดปัจจยพื้นฐานทั้ง ๔ ประกำรเหลำนี้นี้แก่พระสงฆ์นั้น เหตุผล ๒ ประกำร คือ (๑) เหตุผลด้ำนปัจจย ๔ ประกำร เพราะเป็นการลงทูนน้อย หำได้ง่าย และไม่มีโทษทำงกฎหมายและศีลธรรม (๒) เหตุผลด้ำนพระสงฆ์ คือทำให้จิตใจไม่ต้อคับค้ำน ไม่ติดขัดในเรื่องปัจจย ๔ ทำให้มีสมำธิในการปฏิบัติและบรรลुरुธรรมได้ในที่สุด

พระพุทธองค์ได้เสนอเรื่องอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ หรือทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจย่ำงประเสริฐ เป็นทรัพย์ภำยใน เพื่อให้พุทธศำสนิกชนก้ำวไปให้สูงกว่ำเศรษฐกิจทำงโลก อริยทรัพย์ที่ว่ำนี้ มี ๗ ประกำร คือ

๑. สัทธำณะ ทรัพย์ คือ ศรัทธำ เชื่อสิ่งทีควรเชื่อ เชื่อย่ำงมีเหตุผล
๒. สीलธำณะ ทรัพย์ คือ ศีล การรักษำภำยวำจำให้เรียบริ้อยด้งำม
๓. หิริธำณะ ทรัพย์ คือ หิริ ควำมละอ่ำยใจต้อบำปทุจริตควำมข้วทุกย่ำง
๔. โอตตปฺปนธำณะ ทรัพย์ คือ โอตตปฺปะ ควำมเกรงกลัวต้อบำปทุจริต
๕. สุตธำณะ ทรัพย์ คือ พำหุสัจจะ ควำมเป็นผู้ได้สตั้รับฟังศึกษำเล่ำเรียนมำก

^๕ สุชีพ ปุญญำนุภำพ, พระพุทธศำสนำกับการเลิกทำสและเศรษฐกิจ, หน้ำ ๕๓.

๖. จากระยะ ทรัพย์ คือ จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

๗. ปัญญาณะ ทรัพย์ คือ ปัญญา ความรู้ความเข้าใจ่องแท้ในเหตุผลรู้ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษรอบรู้อะไรที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

อริยทรัพย์หรือทรัพย์ภายในนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีใครแย่งชิงได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ใจไม่อ่างว้างไม่ให้อากจน และเป็นทุนให้เกิดกำลังใจในการสร้างทรัพย์ภายนอกให้เกิดขึ้นได้ด้วย เพราะทำให้เข้าใจเหตุเข้าใจผลอย่างถูกต้อง วางตนอยู่เหนือความทะยานอยากในสิ่งที่เกิดความจำเป็น เน้นการบริโภคที่ยึดหลัก “ประโยชน์สูง ประหยัดสุด” สามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองได้รอบด้าน ทั้งแก่ตนเองแลผู้อื่น จึงเรียกอริยทรัพย์นี้อีกชื่อหนึ่งว่า “พหุการธรรม” หรือ “ธรรมมีอุปการะมาก”

๓. บทสรุป

มนุษย์เราทุกคน ไม่ว่าจะเป็ชายหรือหญิง ยากดีมีเงิน ร่ำรวยเงินทอง ทุกคนมีความต้องการทั้งทางด้านร่างกายและจิต การได้รับตอบสนองความต้องการเหล่านั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ ความต้องพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้แก่ความต้องการปัจจัย ๔ นอกจากนี้มนุษย์ยังมีความต้องการด้านอื่น ๆ ที่เป็นความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตเพิ่มเติมอีก เช่น เครื่องสุขภัณฑ์ สิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ รวมทั้งความต้องการทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย เมื่อความต้องการมีอยู่ มนุษย์จึงต้องดิ้นรนขวนขวายเพื่อให้ได้สมประสงค์ตามความต้องการนั้น บ้างก็สามารถหาสนองความต้องการได้ บ้างหาไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แตกต่างกัน

ในทางหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มีหลักธรรมสำหรับเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ และเพื่อบำบัดความต้องการของมนุษย์ หลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์นั้น มุ่งเน้นถึงการแสวงหาปัจจัยสี่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการหรือความจำเป็นต้องใช้ต้องบริโภคไม่ให้เกิดเหลือ เช่น หลักการสร้างประโยชน์ในปัจจุบันทันตาเห็น ๔ ประการ ประกอบด้วย ความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านทำงาน ความรู้จักใช้จ่าย รู้จักเก็บหอมรอมริบไม่สุรุ่ยสุร่าย ความรู้จักเลือกคบคน คบแต่คนดี มีศีลธรรม ความมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ไม่เกินตัวเกินฐานะ การเว้นจากอบายมุขอันเป็นทางแห่งความเสื่อม

หลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อบำบัดความต้องการอันเกินขอบเขตจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นความต้องการด้วยอำนาจกิเลสตัณหา เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้สามารถข่มใจข่มกิเลสความต้องการเกินประมาณนั้น เช่น การเอาอย่างการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่หลักปฏิบัติในการบริโภคปัจจัย ๔ การประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยทรัพย์คือทรัพย์ภายใน ๗ ประการ สามารถแยกแยะดีชั่ว ควรไม่ควร ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ได้ รู้จักสละบริจจาคเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ทำให้ไม่เห็นแก่ตัว และเมื่อลำบากเดือดร้อนก็ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น และมีปัญญาปฏิภาณไหวพริบในการดำรงชีวิตไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความกลัว ความหลงมัวเมา และความประมาท อันจะเป็นผลให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงและมีความสุขตามที่ประสงค์อย่างแน่นอน.

เอกสารอ้างอิง

แก้ว ชิตตะชบ. **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,ผศ.ดร. **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ซีเอ็ดบุ๊คส์เซ็นเตอร์จำกัด. ๒๕๖๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รพีปกรณ์ จำกัด, ๒๕๕๖.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

<https://sites.google.com/site/basicconom/bth-thi11dulkarkha-laea-dulkarchangeinn>.